

„Mu naine on mulle olnud alati ABIKAASAKS, nagu seda iseloomustab meie hea ja tabav eesti sõna.“

Kui näitleja ja loodusteadlane Albert Üksip lavastas 1923. aastal Estonia teatris Gogoli „Revidenti“, aitas Ants Lauter teda osade jaotamisel ja soovitas allohvitseri naise ossa noorukest näitlejannat Albina Kausit: „Ta on alles noor, aga väga andekas, pange teda tähele!“ Üksip panigi tähele ja imestas veel aastaid hiljem – kes võis küll aimata, et kuue aasta pärast saab temast mu abikaasa! Ei osanud tookord kumbki neist sedagi ette näha, et nad saavad noore abielupaarina pärast kolleegi surma üleöö kasuvanemateks.

Kauaaegsed Estonia teatri näitlejad Albina Kausi ja Albert Üksip olid abielus 37 aastat. Peale teatriarmastuse sidus neid ka loodusevaimustus – Üksipil rohkem bioloogi ja Kausil loodusearmastaja pilgu läbi. Üksipit on kaasteelised nimetanud toredaks ja kindlaks kamraadiks ning hella südamega inimeseks. Kausit on meenutatud aga kui äärmiselt tagasihoidlikku ja südamlikku hinge, kel tuli juba noorena laval kehastada eakaid ja elutarku naisi. Oma tagasihoidlikkuse tõttu jäi ta aga teatris teenimatult tagaplaanile. Suure tunnustuse tõid talle alles pärast abikaasa surma peaosatäitmised kahes filmis.

Pilgud kohtuvad

Poolas sündinud Kausi tuli esimest korda lavale 1916. aastal Tallinna seltside Valvaja ja Pandoriin näiteringides. Ta läks teatrisse salaja, sest tema ema oli usklik inimene ega tunnistanud teatrit. Pärast aastast töötamist miniatuuriteatris Apollo sai Kausist 1921. aastal Estonia teatri näitleja. Kaks aastat hiljem liitus teatriperega temast 12 aastat vanem Üksip, kes oli varem olnud näitejuht Narva eesti ja vene amatöörtruppides. Ta oskas ka maalida ja mängis viiulit. Samal aastal, kui Üksip Estoniasse tuli, lavastas ta seal Gogoli „Revidenti“, milles ka tal endal oli linnapealiku roll mängida. Kuna ta ei tundnud uustulnukana veel oma kolleege hästi, aitas Ants Lauter teda osade jaotamisel. Ta soovitas allohvitseri naise ossa noorukest näitlejannat Kausit sõnadega: „Ta on alles noor, aga väga andekas, pange teda tähele!“ Poolsada aastat hiljem oma elulooraamatut kokku pannes kirjutas Üksip: „Kes võis aimata, et kuue aasta pärast saab temast mu abikaasa?“

ohtuleht.ee

Eesti Draamateater
Estonia teater
Teater

Ilmselt polekski seda juhtunud, kui taas poleks mängu tulnud Lauter, kes lahendas osavalt ära ühe vahejuhtumi, mille tõttu oleks Üksip muidu võib-olla jäädavalt Estonia teatrist lahkunud ja tal poleks seetõttu olnud head võimalust preili Kausiga lähemat tutvust sobitada.

Juhtus nimelt nii, et tollane teatrijuht Jungholz ei sõlminud Üksipiga enam järgmiseks hooajaks lepingut. Öelnud vaid napilt selgituseks, et tema olevat temaga igati rahul, aga üks juhatuse liikmetest olevat tema vastu olnud. Lauter, tegus ja asjalik, nagu ta oli, ei jätnud aga asja sinnapaika ja uuris välja, et mainitud juhatuse liiget polegi olemas – see oli Jungholzi väljamõeldis. Ta ütles Üksipit lohutades, et võtku asja rahulikult ja ärgu pangu tähele, sest teatrijuht tegevatki vahel selliseid kummalisi tempe, mida hiljem kahjatseb. Lauteril oli õigus.

Üksip keskendus suvel taimedele ja loodusvaatlustele, aga kui pärnad olid parkides ja alleedel ära õitsenud ja kraavipervedele ilmusid esimesed sügise saadikud – ädalilled, koputas Jungholz tema koduuksele ja lasknud end sisse kutsuda. Päris muu hulgas tema tervise järele ja tundis huvi, miks too küll ometi teatrisse pole ilmunud. Üksip läks sellise variserlikkuse peale püha viha täis ja valas ühe hingetõmbega välja kõik, mida ta asjast arvas. Jungholz küll seletas, et tegu oli arusaamatusega ja olgu Üksip nüüd mõistlik mees ja tulgu teatrisse tagasi.

Viimane jäi aga endale kindlaks, et tema sellise kohtlemise peale enam oma jalga üle Estonia läve ei tõsta. Kuna ta ei ilmutanud sugugi leplikkust, lahkus Jungholz peksasaanud koera ilmega. Järgmisel päeval tuli ta aga tagasi. Seekord koos Lauteriga, kes teadis, et teatrijuhil napib diplomaatilisi oskusi. Jungholz kordas oma ettepanekut ja palus Üksipil teatrisse naasta. Lauter end kõnelusse ei seganud, vaid jälgis valvsa pilguga keskustelu ja alles siis, kui osapooled kätt surusid, avaldas heameelt õnnelikult lõppenud intsidendi puhul.

SEOTUD ELUSAATUSED: Noor Estonia teatri näitleja Albert Üksip aastal 1926. Kolme aasta pärast abiellub ta Albina Kausiga, kellega elab koos 37 aastat.

(Filmiarhiiv)

Hoidke teda!

Estonia 1928./1929. aasta hooajal sai teatri direktoriks Anton Kasemets ja septembris esietendus esimene eesti ooper, Evald Aava „Vikerlased“. Kausi oli paari viimase aasta jooksul väga menukalt esinenud sõnadraamas, kuigi väikestes osades. Küll

aga oli ta näidanud, et temas on varjul võimeid suurematekski ülesanneteks. Üksip esines kurioosumina Kalmani operetis „Chicago hertsoginna“, aga muus osas kujunes hooaeg talle tööalaselt vähepakkuvaks. Kuigi lavastuste pealkirjad „Äpardunud pulmaöö“, „Eeskujulik abielumees“, „Väär armastus“ ja „Õine serenaad“ andsid tagantjärele vaadates justkui salajasi vihjeid, mis sorti suursündmus teda kevade lõpus ees ootab. 22. mail sidusid Üksip ja Kausi oma elusaatused. Ametlikul registreerimisel olid tunnistajateks paari kaks südamesõpra – Hilda Gleser ja Felix Moor.

Üksip kirjutab oma elulooraamatus: „Ühine töö ja mõttevahetus tõi meid märkamatult teineteisele lähemale. Tõsistes küsimustes oli meil täielik kooskõla.“ Ta märkis, et muidugi oli neil ka mõningaid iseloomust ja temperamendist sõltuvaid lahkuminekuid, kuid need lisasid suhtlemisele parajal määral vürtsi juurde. Sel moel ei muutunud elu üksluseks ja jätkus pikemaks ajaks teineteises uusi jooni avastada.

„Mu naine on mulle olnud alati ABIKAASAKS, nagu seda iseloomustab meie hea ja tabav eesti sõna. Kui ma midagi püüsin ja hinnatavat olen korda saatnud, siis on selles suur osa minu teise poolele, tema hooldusel ja poolehoiul, sõprusel ja heal südamel,“ avaldab ta.

Pärast registreerimist sõitsid vastabiellunud peigmehe poissmehekorterisse, kus noorpaari terviseks klaas veini joodi. Õhtuks aga läksid nad Narva-Jõesuusse, kuhu jäid suvitama oma vanade heade sõprade Viktorovite juurde. „Noorik meeldis kohe perekonnale ning elu läks silmapilk libedatele rööbastele. Suvi juhtus olema ilus, mille tõttu suvitamine oli nauding – tore rand, pargitaoline männimets, jalutuskäigud ja päikesevannid ning kordumatud loojangud mererannal...“ on Üksip meenutanud.

Ta tutvustas noorikut ka oma vene rahvusest sõpradele, kellega sai omajagu nalja. „Küllap mu noorik jättis väga noore mulje, sest mu vana seltsimees Jegorov ütles teda nähes „Nu devotški i vzjal-to (,,No küll ikka võtsid tüdruku.“ - vene k). Mis peale ma nurjatult kostsin – a povašemu, što-že, maltšika nado bõlo bõ? („Kas teie arvates oleks pidanud siis poisi võtma?“ - vene k)“ Kuna Üksipi ammused sõbrad tema noort naist ei tundnud, küll aga teadsid oma semu väärtust, manitsesid nad näitlejannat tavaliselt: „Vaš muž horoši tšelovek – beregite ego! („Teie mees on hea inimene, hoidke teda!“ - vene k)“ Kausi tunnistas hiljem

mehele, et oli lausa valmis selle peale solvuma – keegi ei ütelnud, et hoopis teda tuleks hoida. Ja lõppude lõpuks, mis vahukook see tema mees siis nii väga on, et teda tuleb hoida! Üks kurioosum, mis näitlejapaaril veel hiljemgi suu muigele ajas, juhtus siis, kui Kausi tahtis müüa talle kuuluvat kinnisvara ja andis selleks oma õele volituse. Paraku selgus, et tema allkiri pidi olema notari juures kinnitatud. Suur oli aga imestus, kui selgus, et tema omast ei jätkunud, vaid ka Üksip pidi abikaasaliku nõuandjana oma allkirja andma. Selgus, Balti eraseadus ei tunnistanud abielunaisi õiguspädevateks. Seevastu enne abiellumist võis naine oma varandusega vabalt ringi käia. Kausi ütles selle peale, et kui ta oleks seda teadnud, poleks ta ilmaski mehele läinud!

Nooruke Albina Kausi 1920. aastate alguses, kui ta asus tööle [Estonia teatrisse](#).

(Filmiarhiiv)

Paar sai üleöö kasuvanemateks

Üksipi meeldivaks üllatuseks oli noorik ka vastupidav matkaja, kes tegi truu saatjana kaasa kõik loodusteadlasest mehe ekskursioonid. Huvitavatest taimedest koguti koos palu- karukella, kuningakübarat ja kuldkinga. Kausi on meenutanud: „Mina botaanikast ei teadnud midagi, aga ma armastasin kõndida ja armastasin loodust. Kõige pikem tee, mis käisime kahekesi, oli 55 km ühe päevaga. See oli Saaremaal.“ Tema töö oli ühistel retkedel taimi välja kaevata. „Ta ütles alati, et ära sa kunagi võta midagi üles, mida sa ei tea.“

Ükskord taas taimi kogudes tormas ühest talust näitlejapaari poole „suur peletis koer“. Et Kausi oli raadiokuuldemängudes palju koerte osi mänginud, leidis ta sekunditega päästva lahenduse: „Ma oskan haukuda. Kui ma siis tegin ühe suure haukumise! Koer vaatas, tõmbas saba jalge vahele ja läks! Mees ütles, et küll on ikka hea, et me keeli oskame, aga tont teab, mis rumaluse sa nüüd sellele koerale ütlesid.“

1930. aasta suvel tegutses Üksip botaanilisel alal kõige intensiivsemalt. Ta täiendas oma herbaariumi ning kogus samblaid. Üks sõpradest võttis tema taimevaimustuse tabavalt kokku – on see Üksip üks imelik mees: tuleb talle meelde, et kuukress võiks olla õites, ja ta võtab lihtsalt kätte ja vantsib Ülgastele, kuhu on edasi-tagasi 40 kilomeetrit, et taime koju tuua!

Juuni lõpus läks abielupaar suvitama Jüri kirikumõisa. Lähedalt

soost sai korjatud kotitais küpseid murakaid ning merevaigu värvi keedist oli võtta kogu järgmise talve. Paraku mõjus sagedane soos käimine Üksipi tervisele kehvasti ja teda vaevas terve septembrikuu astma.

Paar aastat hiljem suvitas paar näitlejanna onupoja juures Matsalu kandis ja Saaremaal, kuhu Üksipit tõmbas sealne loodus.

„Käisime Harilaiul, päike oli loojumas, kui koju jõudsim. Olin nii väsinud, et õues pikali heitsin, ent mu naine, kes niisama palju oli kõndinud, jõudis veel õhtueine eest hoolitseda. Kõneldagu siis veel nõrgemast poolest!“

Samal ajal töötasid mõlemad teatris ja Üksipist kujunes näitleja, keda hakati eriti väikeste osade mängijana hindama. Teati juba, et küll tema igas tegelaskujus ikka midagi välja toob! Üksipi enda sõnul seisis asja uba aga selles, et ta jälgis toimuvat hoolsalt ja muretses enda pärast kõige vähem. Sanderi osa eest lavastuses „Pisuhänd“ kinkis Eduard Vilde isiklikult talle „Pisuhänna“ eksemplari pühendusega – meie parimale Sanderile.

1933. aastal avanes Üksipil ja Kausil võimalus mängida abielupaari ka laval, lavastuses „Tänav“.

Järgmisel aastal võeti Üksip Tartu ülikooli juures asuva loodusuurijate seltsi tegevliikmeks ning ta kogus suvel entusiastlikult tõmbijuurelist koeratubakat.

Aasta 1935 muutis aga näitlejapaari elu pöördeliselt. 19. veebruaril suri Estonia ooperikoori laulja Olga Vääter, kellest jäi maha kaks last – 14aastane poeg Georg ja 12aastane tütar Niina. Laste leedulastest isa oli surnud, lähemaid sugulasi polnud ja neid ähvardas oht jääda saatuse hoolde. Neil ei jäänud päranduseks isegi mitte väikest varanatukest, sest ema kogu väike koorilaulja sissetulek oli kulunud igapäevaseks äraelamiseks. Kuna Kausi ja Vääter olid lähedased sõbrad, tihkas viimane talle oma surivoodil esitada suure palve, et Üksipid tema tütre endale kasvatada võtaksid: „Mul on kergem surra mõttega, et ta on heades kätes.“

Kausi lubas selle soovi täita ja nii saigi noor abielupaar mõni päev hiljem ühtäkki varateismelise tütre kasuvanemateks. Poeg Georg jäi esialgu oma sugulaste hoole alla. Kausi ja Üksip soovisid anda Niinale väärrika kasvatuse ja hoida tema ema mälestust au sees. Nad tahtsid kasutütre panna õppima eestikeelsesesse kooli. Senini olid mõlemad lapsed õppinud kohalikus vene gümnaasiumis. Ka nende kodune keel oli vene

keel, aga nad rääkisid eesti keeltki hästi.

Üksip on pöördelist aega meenutanud: „Muidugi tõi see kaasa mõningaid raskusi ja muret, eriti naisele, kuid saime sellega hakkama. Niina oli veidi hooletusse jäetud ning vajab ülespoputamist, seepärast oli meie esimeseks mureks suvituskoht leida. Saime selle Jänedale asunikutallu. Tegime koos kõike.“

Stseen Hugo Raudsepa näidendist „Vedelvorst“ teatris Estonia aastal 1932. Laval on Taneli osas Albert Üksip ja Mari rollis Albina Kausi. (Eesti teatri- ja muusikamuuseum)

Käis veel 79aastaselt Kagu-Eestis uurimisretkel 40ndatel jäi Üksipil teatritööst palju vaba aega üle ja ta tegeles seda suurema innuga botaanikaga ja pühendas end hunditubakatele: „Sest kuhugi pidin oma pulbitseva energia panema.“ Teatris tema jaoks õiget tööd enam ei leidunud ja ka sagedased väljasõidud olid muutunud koormavaks. Pärast naisega nõu pidamist andis ta 1949. aastal avalduse teatritööst vabastamise kohta. Ka Kausi lahkus teatrist samal aastal. Järgmisel aastal kukkus Üksip tänaval ja murdis vasaku käe õlaluu. Paar aastat hiljem tabas teda aga infarkt ja arst keelas talle liikumise, mis oli sel ajal läbinisti botaanikale pühendunud mehele raske taluda.

1956. aastal korraldati tema 70. sünnipäevaks Tallinna pedagoogilise instituudi aulas austamisaktus. Loeti ette tervituskirju ja saabus hulganisti telegramme. Samal aastal valmis ka Üksipi hunditubakate uurimuse käsikiri, aga see nõudis üha täiendamist ja viilimist. Seetõttu viibis ta koos abikaasaga paar aastat hiljem Leningradis, et ühtlasi ka töid illustreeriva kunstnikuga nõu pidada.

Samal aastal haigestus Üksip nii tõsiselt, et oli sunnitud minema operatsioonile, mistõttu tuli tal haiglas veeta ligi kaks kuud. „Operatsioon möödus hästi, tänu kuldsete kätega kirurgile. Kui ma seni veel elan ja üht-teist teaduse kasuks olen korda saatnud, siis võlgnen seda doktor Valdmetsale,“ kirjutas ta hiljem tänutundes.

Koju jõudes toibus ta lõikuse tagajärjedest üsna kiiresti, nii et veebruaris-märtsis sai lugeda oma töö korrekture.

1961. aastal tähistas Üksip oma 75. sünnipäeva. Hoolimata sellest, et ta ametlikest austamistest loobus, tulid lähemad sõbrad teda koju tervitama ja külas käis ka teatripere.

„Kohvikeetmine lõkkel Männikul ja selle joomine bussis jääb

unustamatuks originaalsuse poolest,“ on ta sünnipäeva meenutanud. Aasta hiljem ilmus trükist tema elutöö – Eesti hunditubakate floora.

1963. aastal vändati Üksipist dokumentaalfilm, mida võis tema enda sõnul üsna rahuldavaks pidada. 79aastaselt oli tal veel jaksu võtta ette ekspeditsioon Kagu-Eestisse, aga 10. augustil 1966 lahkus ta taevasele rännakule.

Kausi osales pärast mehe surma filmides

Samal aastal olid Kausil filmi „Ühe suve akvarellide“ võtted, kus ta kehastas majapidajanna Matildet. Režissöör Virve Aruoja suutis ta suure vaevaga sinna meelitada. Siis aga astus elu vahele. „Just enne seda, kui pidime välja sõitma, suri Albert Üksip. Siis tuli see mõte muidugi kõrvale jätta ja ma tükk aega mõtlesin, kas ma üldse lähen veel tema jutule. Aga mõtlesin, et Albinat, kes oli harjunud koos abikaasaga kogu aeg olema, on üksinda väga raske olla ja äkki ta tahabki tööd teha. Ta nõustuski.“

Aruoja on meenutanud, et mehe kaotus oli Kausile väga valus löök. Ometi suutis ta filmivõtetel endast parima anda. „Siis ma sain aru, et Kausi on väga tugev, elujõuline ja elu poole suunatud inimene, kes tahab ikka oma muredest võitu saada,“ on Aruoja öelnud. Filmis kaasa teinud Aarne Üksküla on meenutanud, et režissöör olevat peljanud surnuaiastseeni tegemist: „Ta kartis, et Albinat mõjutab mehe hiljutine surm. Aga ei, ta pidas väga vapralt vastu. Kausi oli fantastiline.“ Moskva telefilmide festivalil pälvis näitlejanna parima naisosatäitja tunnustuse.

Kaks aastat hiljem suutis Aruoja Kausile uuesti augu pähe rääkida ja võttis ta taas peaossa mängufilmis „Tädi Rose“. „Tema oli mul selline hea vaim. Ma tahtsin teda oma filmidesse kas või natukeseks kuskilt läbi käima. Ta oli mulle nagu talisman – kui Kausi oli filmis, siis ikka päris luhta ei läinud see asi.“ Läti, Leedu, Eesti, Moldaavia ja Valgevene X kino- ja telefilmide ülevaatusel kuulutati eakas näitlejanna taas parimaks osatäitjaks.

Aruojal oli mõttes Kausiga veel ka üks komöödiafilm teha, aga selleni kahjuks ei jõutudki. 1976. aasta 20. veebruaril järgnes näitlejanna oma armastatud mehele igavikku.

(Teet Malsroos)Üksipi taskukellast sai rändauhind

Albert Üksipi taskukell on siiani väärikas rändauhind, mis antakse Eesti teatri väljapaistvale draamanäitlejale.

Rändtalismani teekond sai alguse ajast, mil kauaaegne [Estonia](#)

teatri näitleja, pedagoog, raadiolektor ja loodusteadlane Üksip kinkis uuri oma noorele kolleegile Rudolf Nuudele. Too andis kella telesaates avalikult üle Draamateatri näitlejale Aksel Oravale, kelle käes oli see aastatel 1966–1998. Selle järgmiseks hoidjaks oli aastatel 1998–2017 Ain Lutsepp. 2017. aasta teatripäeval andis ta aga Üksipi taskukella edasi Mait Malmstenile.

Albert Üksipi juhtumised

Üksipist Juxipiks

Pärast ladina keelde tõlgitud botaanikateost muudeti Üksipi nimi ladinapäraseks. Käsikirjades oli küll tema nimeks Üksip, aga teda veendi seda muutma Juxipiks, sest arvati, et Üksipi nime puhul võivad nõukogude botaanikud seda pidada ekslikult teiseks isikuks Juksipiks. Nimi muudetigi ära, aga see kutsus esile viltusi pilke ja ka ütlemisi. Sellega jant veel ei lõppenud – selgus, et nime uus versioon häiris isegi vene botaanikuid.

„Kuidas te seda mängite?“

Üksip pidas oma suurimaks elamuseks Lauteri lavastatud „Teekonna lõppu“. Näitlejanna Liina Reiman küsinud temalt pärast üht etendust: „Ütlege, kuidas te seda mängite?“ Üksip vastanud lihtsalt ebamäärase ja sõnatu käeliigutusega. Reiman öelnud tema kätt surudes: „Mõistan, seda ei saa seletada. Te ei mänginud, te olite.“ Üksip on hiljem öelnud, et see oli üks kauneimaid tunnustusi, mida ta on oma näitlejateekonnal läbi elanud.

Pöörane galopp elu hinnaga!

1929.–1930. aasta hooajal pidi Üksip olude sunnil esinema Mottli balletis „Paan võsas“ professori rollis. Huvitaval kombel sai ta arvustajatelt koguni kiita. Üksip on meenutanud üht pöörast seika esietenduselt: „Muidugi oli esinemine füüsiliselt pingutav – etenduse lõppedes olin nagu saunalavalt tulnud. Lugu lõppes galopiga. Palusin küll maestro Kullil tempot maha võtta, kuid dirigent arvas, et see pole ju siis galopp, vaid marss. Peaproovil küll vähendas kiirust, aga esietendusel pani niisuguse vardi peale nagu mitte ühelgi proovil. Mõtlesin endamisi, et ega kahte surma ei sure, ja rabsin siis keksida. Aga see oli ka mu viimane esinemine balletis.“